

Presentació

La Reforma protestant i la Reforma catòlica o Contrareforma són elements constitutius de l'edat moderna, sense els quals no és possible d'entendre els canvis operats a l'Europa occidental a partir del segle XVI. Aquests dos termes historiogràfics van ser substituïts en els anys vuitanta del segle XX pel de «confessionalització», que insistia en els aspectes comuns de les dues reformes. Segons aquesta teoria, la pluralitat d'esglésies derivada de l'aparició de la Reforma obligava a articular confessions rígides, amb criteris clars d'ortodòxia i pertinença que permetessin de distingir nítidament les institucions d'uns i altres. A partir de la segona meitat del segle XVI, tant les esglésies reformades com la catòlica vivien així processos paral·lels i anàlegs de formació de les confessions. Totes elles projectaven els seus postulats, mitjançant els mateixos tipus d'institucions i amb una idèntica voluntat de control sobre el món de la família, de la cultura (control del pensament, la literatura i l'art), de la pedagogia, de la política (interrelacions amb l'Estat modern), de l'economia (relacions amb la formació del capitalisme), etc. El terme de «confessionalització» venia lligat al de «disciplinament social»: el procés de transformació dels valors personals i socials que sustenta l'obediència col·lectiva a determinades dinàmiques institucionals, tant de les noves esglésies com de l'Estat modern¹. Lluny de ser un problema exclusivament eclesiàstic, la confessionalització i el disciplinament social esdevenen fenòmens globalitzadors que comprenen moltes problemàtiques de la història social, política i cultural, i que estan en l'origen de corrents historiogràfics tan innovadors com la història de la criminalitat o de les identitats.

Els termes de «confessionalització» i de «disciplinament social» van néixer a la historiografia germànica (Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling), des de la qual es van difondre a la historiografia italiana (Paolo Prodi). A Espanya, malgrat tenir una llarga tradició d'història religiosa, els esforços per introduir la teoria de la confessionalització en la historiografia moderna han estat escassos. El professor José Martínez Millán i l'equip d'historiadors que dirigeix van ser els primers a parlar-

1. El desenvolupament d'aquests conceptes i la completa bibliografia que el lector trobarà en els articles que segueixen, en especial en el de PO-CHIA HSIA, Ronnie, ens eximeixen d'allargar aquesta introducció amb les cites de les obres dels professors Reinhard, Schilling i Prodi, entre d'altres.

ne, tot estudiant l'impacte de la confessionalització sobre la política de Felip II, sobre l'articulació institucional de la monarquia hispànica i sobre la configuració de la cort com a escenari de lluita entre faccions amb projectes polítics diferents. Martínez Millán i De Carlos Morales subratllen el paper del cardenal Espinosa a partir de 1565, en la conformació d'una política confessional (Martínez Millán, De Carlos Morales, 1998: 81-213) i, en un marc cronològic més ampli, la identificació de la dinastia dels Àustries i dels seus consellers amb el catolicisme (Martínez Millán, 2006: 20-21).

Els historiadors de la Inquisició espanyola, sempre atents a la dimensió disciplinant alhora política i religiosa d'aquesta institució, van parar també atenció al concepte. La nostra pròpia revista hi va contribuir amb el dossier «Inquisició i confessionalització», l'any 1999 (García Cárcel, 1999).

Des d'aquest àmbit temàtic, cal subratllar una de les aportacions més noves i polèmiques que, malauradament, no ha tingut fins ara el ressò que mereix. Em refereixo a la de Raphaël Carrasco, que, contràriament a aquells que pensen que no es pot parlar de confessionalització abans de la difusió del calvinisme vers 1540, retrotrau la confessionalització a la monarquia hispànica a l'època dels Reis Catòlics. La Inquisició no hauria estat només una resposta a la situació dels judeoconversos, que amenaçaven la pau civil dels regnes, ni un agent col·laborador de la tasca reformadora dels bisbes posttridentins. Va ser, sobretot, un instrument per instaurar un model confessional d'Estat i, per tant, una «de les primeres experiències de confessionalització que hagin vist la llum a Europa» (Carrasco, 2006: 15). Els trets bàsics del que anomenem procés de confessionalització, com la uniformització ideològica de la població, la submissió de l'Església al poder de l'Estat i el control de les creences i pautes de comportament de la població, ja haurien estat presents a la política dels Reis Catòlics (1474-1516). La monarquia hispànica seria així el primer exemple europeu de confessionalització, abans que l'Imperi.

Jo mateix he intentat també aplicar el concepte de confessionalització en el meu estudi sobre la política de Felip II envers el clergat per mostrar que l'actitud de Felip II no era una excepció en l'Europa de l'època, tal com sovint l'havien presentat tant els historiadors protestants com els catòlics; sinó que era coherent amb allò que feien els altres monarques de l'època, en el marc de les relacions entre l'absolutisme i la religió (Fernández Terricabras, 2000: 373-380).

Tanmateix, des de principis del segle XXI els termes de «confessionalització» i de «disciplinament social» comencen a ser contestats per historiadors anglosaxons del catolicisme que pensen que el terme no reflecteix prou bé les diferències entre protestantisme i catolicisme. Per exemple, John W. O'Malley ha proposat substituir-lo per «catolicisme modern» (O'Malley, 2000) i R. Po-Chia Hsia prefereix parlar de «renovació catòlica» (Hsia, 1998).

Els historiadors germànics, en canvi, mantenen els termes i encara hi aprofundeixen mitjançant l'estudi de processos paral·lels en totes les confessions, com el de la «professionalització» («Professionalisierung») del clergat, un aspecte particularment interessant del disciplinament social (Turchini, 1994), que obre expectatives de recerca que properament s'estendran sens dubte a tots els països. Tot i que el terme ja va ser utilitzat fa temps per descriure l'evolució del clergat anglicà

(O'Day, 1979), són els historiadors de l'Imperi els que l'han revaloritzat en els darrers anys (Pfister, 1998 i 2000; Schorn-Schütte, 2000).

Quatre són els objectius del dossier que MANUSCRITS. REVISTA D'HISTÒRIA MODERNA presenta enguany amb la contribució d'alguns dels especialistes nacionals i internacionals de més renom en els temes que ens ocupen. Aquests articles tenen el seu origen en un cicle de conferències organitzat entre el 12 i el 22 de març de 2007 a la Universitat Autònoma de Barcelona amb el suport del Departament d'Història Moderna i Contemporània i del Vicerectorat d'Investigació, així com de l'Agència d'Ajuts Universitaris i de Recerca de la Generalitat de Catalunya.

1. Confessionalització, encara?

En primer lloc, pretenem contribuir a fixar la vigència, a inicis del segle XXI, dels termes «confessionalització» i «disciplinament social» o, al contrari, la necessitat de la seva superació amb nous termes que suscitin un consens internacional. Altrament, ens arrisquem al fet que la historiografia hispànica accepti acríticament els termes de «confessionalització» i «disciplinament social» en el moment en què aquests es troben a les acaballes del seu cicle vital i, per tant, perpetuem la nostra marginació d'un debat historiogràfic internacional. Evidentment, en l'àmbit limitat d'una revista no es pot arribar a conclusions taxatives, però sí posar les bases per a una reflexió que esdevé necessària per saber si el model de la «confessionalització» és aplicable a tota l'Europa catòlica —i no només a l'Imperi Germànic—, i si és encara vàlid per fer avançar la investigació. Les respostes dels autors que participen en aquest dossier són, com veurem, matisades.

Ronnie Po-Chia Hsia reconstrueix l'origen i el recorregut dels dos conceptes que ens ocupen, «confessionalització» i «disciplinament social», des de les seves primeres formulacions que remunten els treballs de Max Weber i, als anys seixanta del segle XX, de Gerard Oestreich i Ernst Walter Zeeden. Des d'aleshores, moltes investigacions els han utilitzat, modificant-ne alguns dels continguts. A partir dels estudis sobre la situació religiosa de moltes ciutats i estats de l'Imperi Germànic, àmbit en el qual el professor Hsia és una autoritat reconeguda internacionalment, s'ha vist que els orígens del disciplinament social es retrotrauen a la baixa edat mitjana, com mostren les ordenances de policia, o que hi ha també un «disciplinament horitzontal» basat en una cosmovisió socialment compartida. En canvi, no hi ha consens sobre quins són els protagonistes del disciplinament social, si el clergat o l'Estat, ni sobre si aquest és un procés individual (d'autodisciplina) o comunal.

Tampoc no està clar que la situació de l'Imperi, on el calvinisme és el vector principal del disciplinament social, sigui transposable als territoris que romanen catòlics. En aquests estats va ser l'afirmació del poder de l'Estat allò que va permetre la renovació del catolicisme després del Concili de Trento. La confessionalització catòlica només va ser possible, segons Hsia, perquè hi va haver un procés de disciplinament social dirigit per l'Estat, al preu, però, d'imposar al clergat l'obediència al seu monarca fins i tot amb prioritat sobre l'obediència al papa. La prova és que

allà on l'Estat modern no va aconseguir afermar-se, la uniformitat confessional i la reforma religiosa van ser molt més lentes i difícils. Invertint la disposició tradicional amb què la historiografia ha ordenat aquests conceptes, Hsia ens presenta el disciplinament social com la condició indispensable per al procés de confessionalització.

Com ja es dedueix d'aquesta aportació del professor Hsia, un dels elements fonamentals de la teoria de la confessionalització rau en la profunda imbricació que s'hauria produït entre l'Estat absolutista i cadascuna de les tres confessions dominants (catòlica, luterana, calvinista). Les relacions entre l'Estat i l'Església hegemònica en cada territori esdevenen la clau de volta de l'estudi sobre la confessionalització, en base a la idea que totes dues institucions, Estat i Església, surten reforçades i beneficiades d'aquest procés. Dos dels nostres articles tracten la qüestió de la confessionalització amb aquest enfocament.

José Pedro Paiva, gran especialista de la història religiosa de Portugal i del seu Imperi, fa una descripció completíssima de les relacions de mútua dependència (contaminacions, en diu ell) que s'estableixen a tots els nivells entre la monarquia i l'Església catòlica a Portugal entre 1495 i 1640. Paiva en fa una anàlisi estructural tot partint de la idea que és un anacronisme entendre l'Estat i l'Església de l'època moderna com si fossin dues instàncies autònomes i separades, a la manera del que passarà a l'època contemporània. Cal parlar d'una «interpenetració» o, com diu Paiva en una brillant metàfora química, d'una «profunda osmosi». El lector espanyol advertirà que pràcticament tot el que diu el professor Paiva sobre la situació portuguesa podria aplicar-se de manera gairebé idèntica a la monarquia hispànica.

Alain Tallon, un dels millors coneixedors a França de la historiografia europea sobre el segle XVI, valora les causes per les quals els historiadors francesos no han fet fins ara gaire cas dels conceptes de confessionalització i de disciplinament social. Fa una anàlisi minuciosa de les relacions entre els monarques francesos i la religió, des de la «monarquia evangèlica», que es posa en peu amb Francesc I, fins a la «monarquia devota» del segle XVII. Però, alhora, destaca les possibles contradiccions que es produeixen entre la teoria política i una praxi que no només accentua el control de la Corona sobre l'Església, sinó que accepta sense gaire prejudicis la raó d'Estat, com denuncien els seus enemics i els defensors del gal·licanisme.

Avui, els historiadors francesos ja no utilitzen el concepte de laïcització de l'Estat com a element definitori de l'edat moderna, però insisteixen en l'existència d'una transferència de sacralitat de l'Església a l'Estat, el qual és capaç de controlar les lluites confessionals i d'imposar la seva pròpia legitimitat, que adopta també un caràcter sagrat. Ara bé, com subratlla Tallon, aquesta concepció no és compartida pels historiadors que han fet les seves recerques sobre d'altres països, la qual cosa continua fent de la situació francesa una excepció en el panorama de la confessionalització europea.

Sembla indubtable que els historiadors continuarem parlant de «confessionalització» i encara més de «disciplinament social», perquè aquests conceptes encara ens aporten nous elements de comprensió i d'interpretació de les dinàmiques

polítiques, socials, culturals i religioses que es van viure als segles XVI i XVII. Ara bé, tampoc es pot acceptar el concepte acríticament, sobretot en aquells llocs, com les penínsules Ibèrica i Itàlica, on la confrontació confessional no va ser tan directa i immediata com a l'Imperi o França. Les observacions de Hsia, Paiva i Tallon van en aquesta direcció. Les reserves expressades per José Pedro Paiva mereixen una atenta reflexió: que no es pot oblidar que al segle XVI es creen dues vies diferents, i a voltes oposades, d'entendre i de viure el cristianisme i, encara més, que al si de cadascuna de les noves esglésies no va haver una homogeneïtat total; que no es pot entendre el disciplinament com una imposició de pautes de conducta i de creences unidireccional, des del dalt fins a baix, oblidant la religiositat i els comportaments de la població ni el fet que la societat moderna no estava tan cohesionada com a vegades es pensa; que a l'època moderna Estat i Església no tenen camps d'actuació ni objectius clarament delimitats i independents.

2. Noves perspectives de la història social del clergat

Si des del punt de vista de la història política les relacions entre esglésies i Estat són el nucli del procés de confessionalització, des del punt de vista de la història social són les modificacions —o permanències— en la situació del clergat l'aspecte que està desvetllant més novetats. S'estan iniciant recerques que, tot creuant les fonts eclesiàstiques tradicionals (visites pastorals, registres d'ordenacions, documentació parroquial, etc.) amb la documentació notarial, ens permetran una visió molt més clara de l'evolució del clergat a l'època moderna i de la veritable repercussió social de les reformes endegades pel Concili de Trento. En aquest punt, serà fonamental la relació amb la ja molt desenvolupada història de la família —que fins ara sembla haver menystingut una mica el clergat, com si el matrimoni o les ocupacions a l'administració fossin les úniques vies de promoció social.

En el moment en què s'obre aquesta via de recerca tan prometedora, hem cregut convenient saber de quin punt partim a Espanya, quin és el camí recorregut i quines perspectives d'eixamplar els nostres coneixements s'albiren. Aquesta és la finalitat de l'article encomanat a Arturo Morgado García, un dels historiadors que primer i millor van tractar a Espanya la història del clergat, quan aquesta era vista amb molt de recel en els medis universitaris i acadèmics laics. El professor Morgado parteix de l'obra fundadora d'Antonio Domínguez Ortiz, encara avui tan il·lustrativa sobre nombroses vies de recerca, i d'aportacions com les de Joan Bada, Teófanis Egidio o Julio Caro Baroja, que ens van permetre alliberar-nos dels prejudicis ideològics tradicionals en bona part de la historiografia eclesiàstica. Aquestes obres van donar pas en els anys vuitanta a nous estudis d'historiadors anglosaxons (William Christian, Jodi Bilinkoff, Sara Nalle, Henry Kamen o A. D. Wright) i espanyols (Maximiliano Barrio, Gloria Franco Rubio), destacant-se ràpidament els especialistes gallecs (Baudilio Barreiro, Ofelia Rey Castelao, Domingo González Lopo...) i andalusos (León Carlos Álvarez Santaló, Antonio Luis Cortés Peña, Maria Luisa Candau Chacón, José Luis Sánchez Lora, i, és clar, el mateix Arturo Morgado García). Als noranta, l'eclosió de congressos i de números monogràfics de revistes sobre aquestes matèries i la relació amb corrents historiogràfics de gran desen-

volupament com la història de l'art, de la producció editorial, de l'ensenyament, de la cort o de les dones (en el cas del clergat regular femení), no deixa, però, de presentar algunes zones d'incertesa, que el professor Morgado assenyala amb gran agudesia: la manca d'atenció a determinades èpoques cronològiques, a la procedència social i familiar del clergat secular i regular, al sistema beneficional i parroquial, al personal de les cúries episcopals, a l'estatus econòmic del baix clergat, al paper dels tribunals episcopals, a la relació entre clergat i inquisidors (manquen estudis com el que ha fet Adriano Prosperi a Itàlia; Prosperi, 1996), etc.

En aquesta renovada història social del clergat que s'anuncia fecunda, l'estudi de l'accés a l'estament clerical serà, com diu Arturo Morgado, bàsic. Aspectes com la formació pedagògica, l'extracció social i geogràfica, els beneficis ocupats o els lligams familiars seran objecte d'atenció dels historiadors en els propers anys. L'article de Maurizio Sangalli, impulsor del Centro Nazionale di Studi per la Storia del Clero e dei Seminari de Siena, presenta les línies principals de la investigació italiana actual sobre els seminaris i la formació del clergat. Els seminaris hi apareixen com institucions on conflueixen els interessos de l'Església, de l'Estat i de les societats urbanes. Mentre els historiadors italians aprofiten aquest tema per endegar reflexions d'alta volada relatives a la història política i social del clergat (relació de les oligarquies urbanes amb el clergat, procés de professionalització dels preveres, relacions entre Roma i els bisbes, influència de les diverses escoles d'espiritualitat, rol jugat per la pedagogia dels jesuïtes...), la historiografia espanyola s'ha mogut fins ara en un estret marc institucional. El complex però atractiu article de Maurizio Sangalli hauria de permetre obrir noves vies de recerca en la historiografia espanyola sobre el clergat en general, i sobre el procés de la seva formació en particular.

3. La Reforma catòlica, vies d'aprofundiment

És curiós d'observar com els estudis sobre l'aplicació de la Reforma catòlica a les diferents diòcesis, que ja són nombrosos, han estat deslligats de les nocions de confessionalització i disciplinament social, amb l'excepció dels relatius a l'Imperi Germànic. Aquests conceptes, com ja hem dit, han estat més utilitzats pels investigadors de les relacions Església-Estat. Els historiadors de la sociologia religiosa i de les mentalitats, en canvi, han vertebrat les seves discussions entorn als debats conceptuals Contrareforma-Reforma catòlica i religiositat popular-religiositat de les elits, que avui ja es consideren superats. En particular, la historiografia anglosaxona ha generalitzat el concepte de «religiositat local» creat per l'antropòleg William Christian (Christian, 1991). Creiem que aquests estudis d'àmbit territorial més limitat (normalment diocesà) guanyarien profunditat d'anàlisi si integressin la idea de disciplinament social i les possibles resistències que aquest disciplinament va trobar. Novament veiem que no podem arribar a oferir models de síntesi, però sí indicar algunes vies de connexió entre aquests conceptes, a partir de les recerques ja fetes sobre la Reforma catòlica.

El meu article pretén continuar la reflexió de diversos autors sobre el grau de penetració o, com se sol dir, d'èxit, que va tenir la Reforma catòlica als segles xvi

i xvii. A partir de l'estudi de diversos casos a Espanya i a França es constata que els mateixos instruments que van permetre generalitzar la Reforma catòlica en alguns llocs, es van revelar completament ineficaços a d'altres indrets. Sembla lògic interrogar-se per les causes d'aquesta disparitat i intentar establir els trets comuns de les regions on els resultats dels esforços dels reformadors van ser semblants. La hipòtesi de treball que sotmetem a la discussió de la comunitat científica és que els condicionants geogràfics físics (el relleu) i humans (el tipus d'hàbitat), amb les seves conseqüències sobre la xarxa de vies de comunicació —i per tant d'intercanvis comercials i culturals— van ser determinants per a l'èxit o el fracàs de la Reforma catòlica en una societat, la de l'Antic Règim, molt més depenent de les circumstàncies geogràfiques que no pas l'actual.

Catalunya i Galícia són potser els llocs on més nombrosos han estat els estudis sobre l'aplicació de la Reforma catòlica i per això hem volgut que hi fossin especialment representats en el nostre dossier.

Camilo Fernández Cortizo demostra disposar d'un exhaustiu coneixement de les fonts i dels treballs sobre la història de la reforma religiosa a Galícia, la qual cosa no és un mèrit menor, atesa l'abundància d'articles i de monografies publicats des dels estudis pioners sobre el clergat regular de José García Oro. L'estat de la qüestió del professor Fernández Cortizo remunta fins a la situació de la clerecia gallega a finals del segle xv per, a continuació, analitzar la reforma del clergat regular i secular en tots els seus nivells, parant atenció tant en els aspectes socials (la formació del clergat, la pràctica religiosa de la pagesia i la vinculació del clergat amb aquesta...) com polítics (intervencionisme de la Corona, paper de la Inquisició...) al llarg d'un ampli període cronològic que presenta disparitats entre les diferents diòcesis. Però l'autor no es limita a la situació del clergat sinó que, seguint els estudis d'Isidro Dubert, d'ell mateix i d'altres autors sobre la cultura popular i l'imaginari social, intenta valorar allò que podríem anomenar l'impacte mental o cultural del procés d'aculturació contingut en la Reforma catòlica: confraries, actituds davant de la mort o missions populars són també objecte del seu interès.

Pel que fa al cas català, Xavier Solà Colomer presenta una àmplia exposició sobre les visites pastorals a partir de la seva interessant tesi sobre aquestes fonts als bisbats de Girona i Vic entre 1587 i 1799. L'exercici de la visita pastoral compendia molts dels trets de la Reforma catòlica: la potenciació de la figura del bisbe, la detecció de qualsevol indici d'heretgia, els conflictes amb capítols catedralicis i ordes monàstics, la separació dels espais sagrats i profans, la primacia religiosa de la parròquia a escala local, la propagació de noves devocions, la cura en l'administració dels sagraments i en la predicació, l'evolució de les confraries, la importància de les imatges, no només estèticament, sinó quant a la seva ortodòxia i decòrum... Els mandats de visita formen, amb les constitucions provincials i sinodals, un corpus que porta a la seva concreció màxima els preceptes de la Reforma catòlica i que haurien de ser una via fonamental per a l'estudi del disciplinament social.

Un dels interessos de l'obra de Xavier Solà és que ens apropa a un món encara prou desconegut: el del baix clergat rural català. A les visites pastorals, aquest grup

social apareix força unit als seus feligresos, tant pel que fa a la seva situació econòmica com a les mentalitats i comportaments. Les visites donen fe dels intents dels bisbes i dels seus vicaris per aproximar-los al tipus ideal de rector tridentí, la qual cosa no s'aconseguirà, sembla ser, fins a l'últim quart del segle XVIII. Però les visites també ens informen de l'hàbitat rural, de l'evolució demogràfica, de les reticències de la pagesia davant dels canvis que comporten les reformes eclesiàstiques.

L'article del Dr. Solà és una invitació a continuar les investigacions sobre una font que a d'altres països ha estat objecte d'àrdues recerques (per exemple, a França o a Itàlia: Julia, 1977-1985; Froeschlé-Chopard, 1986; Nubola, Turchini, 1993), però que aquí encara reposa plàcidament als prestatges de moltíssims arxius diocesans, a l'espera que joves historiadors l'examinin amb els nous interrogants propis de l'avenç historiogràfic dels darrers temps.

4. La confessionalització i el disciplinament, fenòmens socials

Nocions com confessionalització o disciplinament social remetent a la projecció sobre el conjunt de la societat d'unes pautes de conducta —i de les seves legitimacions— que fan que la qüestió que ens ocupa no quedi restringida a l'àmbit dels historiadors del fet religiós. El quart objectiu del nostre dossier és fer palès l'abast social del procés conegut fins ara com confessionalització posant-lo en connexió amb algunes línies temàtiques que coneixen més difusió en aquests moments a tota l'Europa occidental.

Per a mostra, dos exemples. El primer és el treball de María Luisa Candau Chacón sobre els intents de la Reforma catòlica de dirigir les conductes femenines, especialment a través de la predicació o del confessionalari. La visió negativa de la dona en el catolicisme —que el model, ideal i inabastable, de la verge Maria no arribava a contradir— justifica un discurs misogin sobre la feblesa i la imperfecció de la condició femenina i, per tant, determina la imposició de severes pautes de conducta i la insistència en la necessitat de la penitència i de la conversió. La imatge de Maria Magdalena, que la professora Candau Chacón estudia amb deteniment sobretot a partir de l'obra de l'agustí Pedro Malon de Echaide (1588), és proposada en la literatura i l'art del Barroc com el model femení per excel·lència: el de la pecadora convertida. Però aquest model de la Magdalena prostituta penedida no encaixa amb la situació real de la populosa Sevilla dels segles XVI i XVII, estudiada per Candau a partir dels processos judicials: els jutges eclesiàstics reprenen el discurs moral contra la prostitució, però no aconsegueixen eradicar un fenomen que, clandestinament, perviu en dones solitàries —separades, vídues o amb el marit a Índies—, per la qual cosa els jutges l'atribueixen a l'absència d'homes que adrecin les dones que depenen d'ells i, a vegades, les condemnen a la reclusió a la *Casa de las Recogidas*.

El segon exemple és l'estudi de Federico Palomo, que vincula el món del disciplinament a àmbits tan atractius com la història de la lectura o la de l'art, tot partint d'una interrogació sobre els mitjans de què el clergat se servia per propagar el discurs religiós i moral de la Reforma catòlica. El Dr. Palomo recorda que el disciplinament social no tenia només un vessant repressiu, com sempre s'ha presen-

tat, sinó també un fort component de tipus pedagògic i persuasiu a través de diversos instruments (llibres, imatges, sermons, teatre, processons...) que pretenien socialitzar les pautes morals i religioses posttridentines.

En el cas concret de les missions interiors, tan estudiades per una historiografia recent de la qual les obres de Federico Palomo són un exemple brillant, els missioners mobilitzaven tota mena de recursos per disposar els fidels, tant lletrats com analfabets, a la conversió. La missió és revela així com un moment fonamental per a la difusió i la circulació de productes editorials, sobretot en zones rurals. Es tracta, això sí, d'obres de format reduït i fàcil transport, com petits llibres de devoció, catecismes, plecs i estampes que tenen per objectiu fer perdurable l'impacte emocional de la missió. Això obliga a plantejar un estudi del que podríem anomenar semiologia històrica: quina eficàcia va tenir la transmissió del discurs religiós?

En el seu article, Federico Palomo se centra en dos elements bàsics per estudiar aquesta «dimensió comunicativa» del catolicisme modern: la literatura de cordell i les imatges impreses, que, malgrat la seva factura poc polida, tenien grans tirades i eren objecte d'un consum sociològicament transversal, que prolongava l'acció adoctrinadora dels missioners mitjançant la lectura en veu alta, les cançons popularitzades o les estampes penjades a les parets de les cases, a les quals s'arriben a atribuir poders màgics.

En definitiva, enguany la nostra revista vol apropar a l'àmbit hispànic les últimes tendències de la investigació tant sobre la confessionalització i el disciplinament social, com sobre la Reforma catòlica, posant de relleu el caràcter polièdric d'aquests conceptes. La notable diversitat d'aspectes de la història política, cultural, social o religiosa que poden ser posats en relació amb aquestes nocions sorprendran, potser, el lector i serviran per obrir noves vies de recerca o fornir de nous instruments d'anàlisi historiogràfica les recerques en curs.

Ignasi Fernández Terricabras

Bibliografia esmentada

- CARRASCO, R. (2006). «L'Inquisition et la monarchie confessionnelle de Torquemada à Fernando Valdés». A: BARBAZZA, M.-C. (ed.). *L'Inquisition espagnole et ses réformes au XVIe siècle*. Montpellier: Université Paul Valéry, p. 7-23.
- CHRISTIAN, W. (1991). *Religiosidad local en la España de Felipe II*. Madrid: Nerea.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, I. (2000). *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- FROESCHLÉ-CHOPARD, M.-H.; FROESCHLÉ-CHOPARD, M. (1986). *Atlas de la réforme pastorale en France de 1550 à 1790*. París: CNRS.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (1999). «Dossier Inquisició i confessionalització. Presentació», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 17, p. 21-30.
- JULIA, D. (ed.). (1977-1985): *Répertoire des visites pastorales de la France. 1ère série, anciens diocèses (jusqu'en 1790)*. París: CNRS, 4 vol.
- MARTÍNEZ MILLÁN, J.; DE CARLOS MORALES, C. J. (1998). *Felipe II (1527-1598). La configuración de la Monarquía Hispana*. Salamanca: Junta de Castilla y León.

- MARTÍNEZ MILLÁN, J. (2006). «La Corte de la Monarquía Hispánica», *Studia Historia. Historia Moderna*, 28, p. 17-61.
- NUBOLA, C.; TURCHINI, A. (eds.). (1993). *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze e metodi*. Bolonya: Il Mulino.
- NUBOLA, C.; TURCHINI, A. (eds.). (1999). *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: xv-xviii secolo*. Bolonya: Il Mulino.
- O'DAY, R. (1979). *The English Clergy: the Emergence and Consolidation of a Profession, 1558-1642*. Leicester: Leicester University Press.
- O'MALLEY, J. W. (2000). *Trent and all that. Renaming Catholicism in the Early Modern Era*. Cambridge (Mass.)-Londres: Harvard University Press.
- PFISTER, U. (1998). «The Christian Clergy in the Early Modern Holy Roman Empire: A Comparative Social Study», *Sixteenth Century Journal*, 29-3, p. 717-732.
- PFISTER, U. (2000). «Pastor and priests in the early modern Grisons: organized profession or side activity», *Central European History*, 33-I, p. 41-65.
- PO-CHIA HSIA, R. (1998). *The World of Catholic Renewal, 1540-1550*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PROSPERI, A. (1996). *Tribunali della coscienza. Inquisitori, confessori, missionari*. Torí: Einaudi.
- SCHORN-SCHÜTTE, L. (2000). «Priest, Preacher, Pastor: Research on Clerical Office in the Early Modern Europe», *Central European History*, 33-I, 2000, p. 1-39.
- TURCHINI, A. (1994). «Il sacerdozio come professione». A: PRODI, P. *Disciplina dell'anima, Disciplina del corpo e disciplina della società tra Medioevo ed età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 225-256.